

סקירת ספרים חדשים

בעריכת אלישבע סדן

“שורת המתנדבים”: קורותיו של ארגון אזרחים

פולה קבלו

תל אביב: המכון לחקר הציונות וישראל ע"ש חיים וייצמן, אוניברסיטת תל אביב

ועם עובד. 303 עמודים

סקר: ג'וני גל¹

מערכת יחסי הגומלין המורכבת והמשתנה לעתים שבין השלטון לבין ארגוני החברה האזרחית זוכה בשנים האחרונות לעניין הולך וגובר בספרות המחקר. מאמרו החשוב של נאג'ם (2000) *The four C's of third sector – government relations: Cooperation, Confrontation, Complementarity, and Cooptation* פריצת דרך במובן זה. בעבר נטו חוקרים, המבקשים לאפיין את מערכת יחסי הגומלין בין המדינה לבין ארגונים הפועלים ללא מטרות רווח, להתמקד בשתי חלופות בלבד – שיתוף פעולה או עימות. תרומתו של נאג'ם היא בכך שהוא מרחיב את מגוון האפשרויות במערכת יחסים זו על ידי יצירת מודל דינמי המבוסס על שני משתנים: יעדים שהשלטון וארגוני החברה האזרחית יכולים לשאוף אליהם ואסטרטגיות שונות ששני הצדדים יכולים לאמץ כבואם להתקדם לעבר היעדים הללו. לעתים תהיה חפיפה בין היעדים והאסטרטגיות של שני הצדדים, אבל בהחלט ייתכן שאלה או אלה או, לחילופין, אלה וגם אלה יהיו שונים. האפשרויות המגוונות בהקשר זה מובילות לארבעה סוגי יחסי גומלין בין השלטון לבין ארגוני החברה האזרחית: שיתוף פעולה, השלמה, קואופטציה ועימות.

מערכת יחסי הגומלין בין ארגון אזרחי מסוים אחד לבין השלטון עומדת במרכז ספרה של פולה קבלו *שורת המתנדבים* – קורותיו של ארגון אזרחים. הספר מעניין במיוחד, משום

1 בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד, האוניברסיטה העברית בירושלים.

שהוא מאפשר לנו לעקוב מקרוב אחר התפתחותה של מערכת יחסי הגומלין בין הארגון לבין השלטון. המקרה הזה מרתק, כי הוא מצביע על שינוי מהותי במערכת יחסים זו ממצב שבו נראה ששני הצדדים משלימים זה את זה, בשאיפתם לקדם את אותם היעדים (אם כי בדרכים שונות), ועד למצב שבו מערכת היחסים היא כה עוינת, עד שכל צד עושה כל מאמץ לקעקע את יסודותיו של האחר. אולי אין זה מפתיע אפוא, שהתוצאה הסופית של מאבק זה היא התפרקות הארגון והישרדותו של השלטון.

המקרה שספרה של קבלו עוסק בו מוכר, יש להניח, לרבים מהקוראים. שורת המתנדבים זכור היטב בזכות המאבק המתקשר שניהל בשחיתות השלטונית של מדינת ישראל בראשית ימיה. אין ארגונים אזרחיים רבים שהטביעו את רישומם במהלך השנים על הציבור הישראלי כמו שורת המתנדבים. ייתכן שהסיבה לכך היא שהארגון היה כה ייחודי בהקשר הפוליטי-החברתי שבו פעל בשנות ה-50: באותה תקופה שרר קונצנזוס רחב בנוגע ללגיטימיות של פעולות השלטון ולמעמדה המרכזי של המפלגה (מפא"י) שעמדה במרכז כל קואליציה ממשלתית; יתרה מזאת, הפעילות הפוליטית או התנהלה בעיקר במסגרת מפלגות פוליטיות. ייתכן שהשפעת הארגון נבעה מכך שפעולותיו, במיוחד ניסיונותיו לחשוף ברבים את השימוש לרעה במשאבי השלטון, זכו לסיקור עיתונאי יוצא דופן בהיקפו ועוררו פולמוס חריף ביותר בין כותבי הטורים באותם הימים. אפשר שהעניין הגדול בפעילות שורת המתנדבים קשור בכך שהארגון העלה על פני השטח שורה של סוגיות מהותיות, כגון מה הן מגבלות השלטון ומה כוחם של ארגונים אזרחיים במבנה הפוליטי הישראלי, שנגעו למהותה של הדמוקרטיה הישראלית הצעירה. ואולי התעורר העניין גם משום שחלק מהדמויות המעורבות במקרה זה הן דמויות שזכו להכרה ציבורית קודם לכן או אחר כך. שניים מהעומדים בראש הארגון ימלאו בהמשך תפקידים מרכזיים ומנוגדים בהקשר אחר לחלוטין (המאבק על עתיד השטחים הכבושים) – ישעיהו לייבוביץ ואליקים העצני. מצדו של השלטון, מילאו דוד בן גוריון ובנו עמוס בן גוריון חלק מרכזי בדרכת היחסים עם שורת המתנדבים.

אף שסיפורו של שורת המתנדבים מוכר לרבים, ובמיוחד לאלה שהגיעו לבגרות בשנות ה-50, קריאת ספרה של קבלו היא בעלת ערך רב. העושר האמפירי של ספר זה, הדיון המעמיק והשוטף במערכת יחסי הגומלין בין הארגון לבין השלטון והניסיון המוצלח לקשור את פעילות הארגון להקשר הרחב יותר של החברה הפוליטית הישראלית שלאחר הקמת המדינה מאירים מקרה זה באור חדש ומרתק.

שורת המתנדבים החל להתארגנות בקרב סטודנטים באוניברסיטה העברית בראשית שנת 1952. מקימי הארגון ביקשו לשלב מספר מטרות, ובראשן סיוע לעולים חדשים, מאבק בשחיתות ועידוד פרויקט העבודה. הקמת הארגון באה על רקע ימיה הראשונים של המדינה, תקופה שבה השלטון התמודד עם עול קליטת העולים החדשים הרבים ועם משימות ביטחוניות וחברתיות בתנאים של משק מקרטע. ההתמודדות נעשתה באמצעות כלכלה

ריכוזית ביותר ובאמצעות מערכות שלטוניות שפעלו עדיין על פי הדפוס המקובל מתקופת היישוב – פוליטיזציה קיצונית שמשמעותה שהמשאבים השלטוניים חולקו בין המפלגות השותפות לקואליציית השלטון בראשותה של מפא"י. זוהי תקופה של התפכחות הולכת וגדלה, שבאה בעקבות האופוריה של הצלחת המאבק לעצמאות. בעיני צעירים אידיאליסטים, כמו אלה שהקימו את שורת המתנדבים, היה הפער, בין המאבק לעצמאות וסיסמאות השלטון לבין המציאות המורכבת והאפורה של התנהלות שלטונית יומיומית, בלתי מתקבל על הדעת.

באופן פורמלי הוקם שורת המתנדבים בחסות הסדרות הסטודנטים באוניברסיטה העברית, אך רוב המייסדים היו סטודנטים המקורבים למפא"י. אליהם חברה קבוצה של מרצים צעירים באוניברסיטה וביניהם פרופ' ישעיהו ליבוביץ'. כבר בראשית דרכו זכה הארגון לתמיכה ממשלתית. תמיכה זו לבשה צורה של תמיכה כספית, שירותים שונים ואף נגישות למוקדי השלטון. הנכונות הממלכתית לסייע לארגון נבעה בעיקר מפעילות חברי הארגון בסיוע לעולים חדשים תושבי המעברות בירושלים. כך, למשל, הקימו חברי הארגון מרכזיים חברתיים במעברות שבתלפיות ובמקור חיים. גם בפעילותו בתחום ייעול העבודה זכה הארגון לחיבוק ממלכתי. כאן הוגדרה המטרה כהחזרת "היחס ההוגן לעבודה (פשוטו כמשמעו)" (עמ' 49). בתחום זה הכינו חברי הארגון דוחות שעסקו בכשלים ובליקויים בתפקוד משרדים שונים במגזר הציבורי. הדוחות הועברו למשרד מבקר המדינה ולעיתונאים.

המרחק שבין עידוד הייצור והתייעלות העבודה לבין ביקורת על האופי הפוליטי של המנגנון הממשלתי ועל העוצמה הרבה שבידי המפלגות במערכות השלטון וגילויי שחיתות שלטונית לא היה רב. זאת במיוחד כשמדובר היה בצעירים אידיאליסטיים ובחבורה של אנשי אקדמיה בוגרים יותר, דוגמת ישעיהו ליבוביץ', שראו בכשליה של השלטון תוצאה של "טוטליטריות מפלגתית" (עמ' 59). ואכן תוך זמן קצר העביר הארגון את מוקד העניין שלו מפעולות התנדבות למען עולים ועידוד פריון העבודה לחשיפת מעשי שחיתות ועוולות במסדרונות השלטון. אחד המקרים הראשונים שעורר את זעמם של חברי הארגון היה מקרה של מפקח על התעבורה בדרכים, חבר מפא"י, שנחשד בקבלת שוחד. המקרה לא הובא לבית המשפט אלא לטיפולו של בית הדין העליון של מפא"י והסתיים בזיכוי הנאשם. מקרה אחר היה זה של סגן שר הסעד מטעם המזרחי, אשר נחשד בארגון הברחות של סחורות לארץ. במקרים אלה ואחרים נעזר שורת המתנדבים במקורותיה במנגנון הממשלתי ובדיווחים של אזרחים ובעלי תפקידים ממלכתיים כדי לאסוף מידע על מעשי השחיתות. הארגון השתמש בשיטות שונות כדי להפיץ את המידע ולהביא לידי טיפול במקרים – פרסום חוברות, העברת מידע לעיתונאים ולגורמים ממלכתיים כמו משטרת ישראל ומשרד מבקר המדינה. במסגרת הפעילות הזו הלך והתהדק הקשר שבין הארגון

לבין העיתון בעל הקו האופוזיציוני ביותר לממשל, העולם הזה, ונראה היה שהוא משתף פעולה עם העיתון ועורכו, אורי אבנרי, במאבק בשלטון מפא"י.

ככל שפעילות שורת המתנדבים התמקדה יותר בחשיפות שחיתות שלטונית ובמעורבות המפלגות במערכות השלטון, כך החלה להתפוגג התמיכה הממשלתית בו. אם להשתמש במודל של נאג'ס, לא זו בלבד שדרכי הפעולה של הארגון ושל השלטון היו שונות, אלא שגם מטרות הפעולות הללו הפכו מזהות – סיוע לעולים ועידוד פיריון העבודה – לשונות ואף למנוגדות. נראה היה ששורת המתנדבים שם לו למטרה לחולל שינוי במשטר הפוליטי הקיים, ואילו השלטון ראה בארגון איום של ממש על המשך קיומו. הדוגמה הבולטת לתהליך זה של מעבר מהשלמה לעימות היא יחסו של ראש הממשלה, דוד בן גוריון, לארגון. בדומה למנהיגים אחרים במפא"י נפגש בן גוריון עם חברי שורת המתנדבים פעמים אחדות, ואף הביע תמיכה במאמציהם בתחילת הדרך. נאמן לתפיסתו הממלכתית, גם כשרבים אחרים במפלגה התרחקו מתמיכתם הראשונית בארגון, הוא בירך על מאמצי חברי הארגון לסייע במעבר וראה בהם קבוצה של בעלי רצון טוב המקדמים את ענייני הכלל. אבל ככל שהסלים הארגון את מאמציו לערער על מוקדי השלטון של מפא"י ועל יסודות המבנה הפוליטי הקיים, הלכה גישתו של בן גוריון והשתנתה. כשהופנתה ביקורת חברי הארגון כלפי בנו של בן גוריון, עמוס, ששימש כסגן המפקח הכללי של המשטרה, הצטרף בן גוריון האב למאבק השלטוני בשורת המתנדבים. נראה שראש הממשלה ראה במאבק הארגון בבנו ניסיון בוטה לפגוע בו.

אכן, שיא המאבק של שורת המתנדבים היה המאבק המשפטי שניהל מול תביעת דיבה של עמוס בן גוריון. התביעה באה בעקבות האשמות שהעלה הארגון בדבר קשריו של בן גוריון עם בעלי הון החשודים במעשי שחיתות, ובמיוחד בנוגע לכך שהתגורר בביתו של אחד מהם. בפרסומי הארגון נרמז שבן גוריון סייע בידי בעל הון לבטל חקירה משטרתית כנגדו. כמו כן נטען שלבן גוריון שותפות עסקית שאיננה הולמת קצין משטרה בכיר. משפט הדיבה נגד ארבעה מחברי שורת המתנדבים נפתח בבית המשפט המחוזי בראשית 1957 והסתיים כעבור שלושה חודשים. בית המשפט מצא את הנאשמים חייבים בהוצאת דיבה בחלק מהסעיפים שבהם הואשמו והטיל עליהם לשלם פיצויים לתובע. בעקבות ערעור לבית המשפט העליון בוטלו ממצאי הערכאה הנמוכה יותר בנוגע לאחד מסעיפי הדיבה, אך שניים נותרו על כנם, וסכום הפיצויים שנקבע הוקטן.

משפט תביעת הדיבה הביא לחשיפה גדולה במיוחד של שורת המתנדבים ומאבקו בשחיתות הממלכתית. המשפט הביא אמנם לתמיכה ציבורית גדולה בארגון, אבל בה בעת עורר בחוגים רבים זעם רב כלפיו, והאיץ ניסיונות פומביים וחשייתים של זרועות השלטון ושל מפא"י להביא לחיסולו. המאמצים הללו צלחו, וסיום משפט התביעה הביא לראשית התפרקותו של הארגון.

מאבק ארגון החברה האזרחית, שורת המתנדבים, בשחיתות שלטונית בשנות ה-50 ותוצאותיו מעלים סוגיות מרתקות הנוגעות למאפייני הדמוקרטיה הישראלית ולמקומו של ארגון מסוג זה במשטר דמוקרטי. אי אפשר כמובן להימנע מהשוואת מאבק זה למתרחש באותה דמוקרטיה 50 שנה לאחר מכן. פולה קבלו דנה בסוגיות האלה ואחרות בפרק הסיכום הקצר של הספר. חלק זה של הספר מאפשר לכותבת להשליך מהמקרה הפרטי לכלל. זהו פרק מעניין ביותר הנוגע להיבטים מגוונים של המקרה, וייתכן שרצוי היה להרחיבו או אף לחלקו בין פרק מבוא לבין פרק סיכום.

הספר *שורת המתנדבים*: קורותיו של ארגון אזרחים הוא ספר חשוב המצטרף למספר קטן למדי של חקרי מקרה, אשר פורסמו במהלך השנים אודות ארגונים הפועלים במסגרת החברה האזרחית בישראל. עבודות מסוג זה (למשל עבודותיהן של יעל ישי, 1990, עפרה גרינברג וחנה הרצוג, 1978, ותמר הרמן, 1989) מאפשרות לנו לעמוד מקרוב על מרכיב של הדמוקרטיה הישראלית – ארגונים הפועלים בחברה האזרחית – שנשאר מוסתר מעין בגוף המחקר המרכזי העוסק בהיבטים פוליטיים של החברה הישראלית. בהתחשב בתפקיד ההולך ומצטמצם של מפלגות פוליטיות במשטר הישראלי ובתפקידם הגדל והולך של ארגונים הפועלים בחברה האזרחית, תרומת מחקרה של קבלו חשובה במיוחד.

מקורות

הרמן, ת' (1989). מברית שלום לשלום עכשיו: הפציפיזם הפרגמטי של מחנה השלום בישראל בהיבט השוואתי. דיסרטציה: אוניברסיטת תל אביב.

הרצוג, ח' וגרינברג ע' (1978). ארגון נשים וולונטרי בחברה מתהווה: תרומתה של ויצ"ו לחברה הישראלית. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.

ישי, י' (1990). כוחה של מומחיות: ההסתדרות הרפואית בישראל. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.

Najam, A. (2000). The four-C's of third sector-government relations: Cooperation, confrontation, complementarity, and co-optation. *Nonprofit Management & Leadership*, 10 (4), 375-396.

Social Justice, Legitimacy and the Welfare State

Steffen Mau and Benjamin Veghte (Eds.)

Hampshire, England: Ashgate Publishing Limited. 2007. 264 pages

סקרה: ליהיא להט²

מדינת הרווחה עומדת בעשורים האחרונים למבחן. אף שרוב החוקרים מסכימים שאין מדובר בהתרסקותה, שאלות על האופן שבו תוכל להמשיך ולהתקיים קיום בר-קיימא עומדות בשנים האחרונות בלב השיח המחקרי והציבורי (קטן, 2000).

הספר הנסקר כאן עוסק באחת מאושיות מדינת הרווחה – הלגיטימציה שיש לה בציבור הרחב. למעשה הספר שואל מה מידת התמיכה של האזרחים בהסדרים השונים של חלוקה מחדש של משאבים הנגזרים מהסדר המוסדי שנוצר לאורך השנים במדינות המערב.

כפי שמציינים העורכים במבוא, מטרת הספר "לתרום לספרות המתרחבת הדנה בעמדות הציבור כלפי מדינת הרווחה בהקשר הכלכלי והפוליטי שלה" (עמ' 1). נוכח ההתפתחות של מאגרי המידע ושיטות המחקר ולאור ההבנה הגוברת של הקשרים בין המבנה המוסדי לעמדות הציבור, קיבצו העורכים מאמרים של מיטב החוקרים בתחום וניסו ליצור באמצעותם דיון בשאלות של צדק חברתי ולגיטימציה למדינת רווחה.

במבוא לקובץ סוקרים העורכים את הספרות המרכזית בעניין תפיסות כלפי מדינת הרווחה, אך עוד לפני כן הם מצביעים על הדיון בבסיס הנורמטיבי שלה, המאופיין בתפיסה דואלית. מצד אחד היא נתפסת כמנגנון אפקטיבי לניהול סיכונים, שהגיוני שהפרט ייקח בו חלק לשם הגנה על עצמו, אך מהצד האחר מתייחסים אליה כאל מנגנון שתפקידו לחלק את העושר בחברה ולהפחית אי-שוויון, כלומר מנגנון המקדם את "הטוב החברתי" ואת הדאגה לאחר (עמ' 2). חקר עמדות הציבור כולל שאלות אמפיריות של צדק והגינות: למי מגיע מה? מתי? ובאילו תנאים? הדיון במחקרי עמדות הוא אמפירי מטיבו, אך מוליך גם לדיון נורמטיבי-פילוסופי, וניכר שהספרות המחקרית מקדמת מגמה זו (Wolf & De-Shalit, 2007).

בקובץ שלפנינו מבקשים החוקרים לתאר ולהסביר את תפיסות הציבור. הוא נחלק לארבעה חלקים, שבהם אחד-עשר פרקים. בחלק הראשון שלושה מאמרי עמדות ביחס

2 מרצה בתחומי מדיניות ציבורית ומדיניות חברתית במכללה האקדמית ספיר ובמסלול האקדמי של המכללה למנהל. חוקרת תפיסות של מעצבי מדיניות כלפי העוני, הגורמים לו ודרכי ההתמודדות עמו.

למדינת הרווחה, המדגישים את הפרספקטיבה הבינלאומית המשווה. הראשון שבהם הוא מאמרם של קומלין וסוולפורס (Kumlin & Svallfors) (עמ' 19-46), הבודק מדוע במדינות מסוימות הבדלי העמדות בין קבוצות מעמדיות גדולים ובמדינות אחרות קטנים. על סמך נתונים מ-15 מדינות מערביות מסיקים החוקרים שההבדל בעמדות מושפע מהקשר הפוליטי: הוא תוצר של השיח המפלגתי בנושאי חלוקה מחדש, ונובע גם מהשתייכות לאיגודים המדגישים את הקשר עמדות-מעמדות, אך אינם משקפים בהכרח את קיומם של פערים אמיתיים בין מעמדות בתוך המדינה. מאמרו של רם (Rehm) (עמ' 47-72) מציג משתנים חדשים ומעניינים לבחינת הגורמים המשפיעים על תמיכת פרטים במדיניות של חלוקה מחדש. במחקר השוואתי של 17 מדינות מערביות מצא החוקר, שמעבר לתמיכה במדיניות כזו בשל "שאיפה של פרטים לקידום הצדק", הנגזרת לא פעם ממצבם הכלכלי הנחות או מחששם ממצב כזה ("שאיפה לביטוח למצבי סיכון"), יש משתנים אחרים המסבירים תמיכה במדיניות חלוקתית. הבולטים שבהם הם מידת הספציפיות שבעיסוקן של הפרט והסיכון לאבטלה במסגרת תחום העיסוק. מכאן שבעלי מקצוע שקשה לשנות או להתאימו למגמות ההשתנות בשוק התעסוקה, ואנשים שתחום עיסוקם מועד יותר להיקלעות למצבי אבטלה, נוטים באופן בולט לתמוך במדיניות כזו. גא'גר (Jæger) (עמ' 73-94) בודק אם יש תמיכה דומה באוכלוסיות הנתפסות כ"נצרכות ראויות" (deserving needy), בעיקר קשישים וחולים, בשמונה מדינות שונות, ומנסה לעמוד על תפיסות שונות של המושג "אוכלוסיות ראויות" בחברות ובתרבויות שונות. מסקנתו העיקרית היא שאף שבכל המדינות יש תמיכה גבוהה באחריות המדינה כלפי אוכלוסיות אלה, יש הבדלים באופן שבו הנשאלים במדינות השונות תופסים ומפרשים את המינוח "ראויות" (deservingness) (עמ' 89).

חלקו השני של הקובץ מתמקד בשאלת הצדק או מידת ההגינות שיש במערכת, כלומר תפיסת נטל המיסוי בהשוואה להטבות שמספקת מערכת הרווחה. בחלק זה שני מאמרים. הראשון של ליביג ומיו (Liebig & Mau) (עמ' 97-122), והשני של סאצ'וה, אולריך וקריסטוף (Sachweh, Ullrich, & Christoph) (עמ' 123-142). ליביג ומיו בודקים את תפיסות ההוגנות של מערכת המס בגרמניה, באופן כולל, ואת תפיסת נטל המס האישי. המחקר נערך על דגימה של אזרחים, ומצא שמערכת המס נתפסת כהוגנת. ממצא מעניין שמציגים החוקרים הוא שאין תפיסת ההוגנות של המערכת תוצר ישיר של ההטבות שמקבלים האזרחים ושיש הבנה שהמערכת תורמת לטובת הכלל. גם המחקר השני נערך בגרמניה, ובדק את מידת התמיכה של הציבור בסיוע לאוכלוסיות עניות. החוקרים מצאו שאין התמיכה בסיוע לעניים תלויה רק בשאלה איך נתפסת אחריותה של המדינה, אלא גם בהערכת מידת התמיכה שיש להעניק להם. גם לתפיסת ה"צורך" של העניים בסיוע ולאופן ההתנהגות של אוכלוסיות עניות יש השפעה על מידת התמיכה בעזרה להם. ממצאי המחקר עולה, שאלה המאמינים שמקרי ההונאה של מקבלי קצבאות הרווחה מעטים,

שאינן העוני תוצר של התנהגות הפרט ושהעניים מנסים באופן פעיל לשפר את מצבם נוטים לתמוך בסיוע נדיב של המדינה למלחמה בעוני (עמ' 136).

חלקו השלישי של הקובץ מתמקד בהקשר הפוליטי ובהשפעתו על עיצוב עמדות כלפי מדינת הרווחה. בחלק זה שלושה מאמרים. בפרק השביעי מוצג מאמרם של וגטה, שאו ושפירו (Veghte, Shaw, & Shapiro) (עמ' 145-168), הבוחן את ייחודה של ארצות הברית, בהשוואה לרוב מדינות אירופה, כמדינה שרוב אזרחיה אינם תומכים במדיניות חלוקתית ואינם רואים במדינה את הגורם האחראי לשיפור מצבם של פרטים. ולמרות זאת, רוב הנשאלים במדינה זו תומכים בהגדלת ההוצאה החברתית בתחומים שונים (עמ' 147). החוקרים מצביעים על ההקשר הפוליטי ועל אופן הניסוח (framing) של הדיון בהוצאה החברתית אל מול ההוצאה הביטחונית, ומראים כיצד צרכים ביטחוניים כדוגמת המלחמה בטרור מצמצמים את התמיכה בהגדלת ההוצאה החברתית. הם מצביעים גם על תרומת המשתנים הכנסה, אידיאולוגיה ושיוך מפלגתי לתפיסות כלפי הוצאה חברתית וביטחונית בארצות הברית. במאמר מעניין (במיוחד בהקשר הישראלי) שואל דרס (Derks) (עמ' 169-192) איך ניתן להסביר את תמיכתן של אוכלוסיות חלשות בבלגיה במפלגות הימין, התומכות בפירוק מדינת הרווחה. הוא מסביר את הסתירה (שכן מדובר לכאורה בפעולה המנוגדת לאינטרס האישי) בכך שמפלגות אלה תומכות באידיאולוגיה של "פופוליזם כלכלי", המתמקד ב"אדם הפשוט" שנפגע מחוסר היחס של מוסדות מדינת הרווחה. אידיאולוגיה זו מאפשרת התקוממות נגד מוסדות אלה. הפוליטיקאים בימין כורכים היבטים לאומיים פרטיקולריים עם החשש ממהגרים, המחאה, ה"דאגה לאנשינו" והאנטגוניזם כלפי מוסדות מדינת הרווחה.

הפרק התשיעי בוחן עמדות בהקשר הישראלי. מיכאל שלו (עמ' 193-213) מבקש להסביר את ייחודן של תפיסות הציבור במדינת ישראל המתאפיינת, בדומה למדינות סוציאל-דמוקרטיות מערביות, בתמיכה גבוהה במדינת הרווחה. ואולם בשונה מרוב מדינות הרווחה, יש בישראל הבדלים מעטים בין המעמדות ברמת התמיכה בה. בכך דומה ישראל רק לארצות הברית.

שלו מסביר את ייחודו של המקרה הישראלי בהתפתחות ההיסטורית-הפוליטית של המדינה ובשוני בדפוסי ההצבעה הפוליטיים בהשוואה למדינות מערביות אחרות. השוני נובע לדעתו בעיקר מכך שההבדלים בין ימין לשמאל בארץ נובעים רק בחלקם מתמיכה במדיניות חברתית; בעצם הם מושפעים יותר מנושאים אחרים (אתניות, יחסי ערבים-יהודים, מידת הדתיות ועוד).

חלקו הרביעי של הספר מתמודד עם אתגרי מדינת הרווחה, ובוחן את עמדות הציבור נוכח ההבדלים החברתיים והשונות האתנית הנובעת מהתגברות ההגירה. בפרק העשירי בוחנים ואן-אורשוט ויונק (Van Oorschot & Uunk) (עמ' 217-238) את הגורמים המעצבים

תפיסה של סולידריות עם מהגרים ב-18 מדינות רווחה, באמצעות בדיקת משתנים ברמת הפרט וברמת הכלל. מהמצאים עולה שבמדינות שבהן ההוצאה לרווחה גבוהה יותר יש סולידריות רבה יותר עם מהגרים, אך הגורם המשפיע על הסולידריות אינו מידת ההוצאה, אלא מספר המהגרים במדינה. אחד מממצאי החוקרים הוא שפרטים שאינם נתונים לאיום כלכלי, כלומר אלה שמצבם הכלכלי-המקצועי טוב, נוטים לחוש סולידריות רבה יותר עם מהגרים.

במאמר החותם את הספר עוסק גם הלורסן (Halvorsen) (עמ' 239-259) בשאלת ההטרונגניות החברתית-האתנית המאפיינת את ההגירה למדינות המערב. הוא מתמקד במושג ה"הון החברתי" על ידי בחינת האמון כאחד ממרכיביו. מסקנתו היא שלמשטר הרווחה השפעה על תפיסת האמון. משטר רווחה המאופיין באמון רב יותר (דוגמת המשטר הסוציאלי-דמוקרטי) מתאפיין גם בתחושת סולידריות יחסית עם מהגרים. הבעיה היא שבשאר המשטרים אין רמת אמון גבוהה, מה שמצביע על האתגר המצפה להם נוכח ההטרונגניות הגדלה של האוכלוסייה. למדיניות, טוען המחבר, יש יכולת השפעה על יצירת בסיסי אמון בהקשר זה.

מאמרים וספרים רבים נכתבו על עמדות הציבור כלפי מדינת הרווחה (לדוגמה, Forma, 1999). חלקם התמקדו בתוכניות מדיניות ספציפיות או בעמדות כלפי אוכלוסיות ספציפיות (ראו לדוגמה Kreidl, 2000). מה שמעניין וחשוב בספר הנסקר הוא העובדה שהוא מביא נקודות מבט שונות. ארבעת חלקיו מציגים מבט השוואתי על תפיסות במדינות שונות, בחינת ההוגנות של מערכות חלוקתיות במושגים של צדק חברתי, גורמים מוסדיים-פוליטיים המעצבים תפיסות כלפי מדינת הרווחה ובחינת התפיסות נוכח ההטרונגניות המתעצמת בשל ההגירה למדינת הרווחה. כל אלה יוצרים מארג מעניין התורם להבנת תפיסותיהם העדכניות של אזרחים את מדינת הרווחה ואת מורכבותה. המאמרים בספר מספקים ידע רב על האופרציונליזציה של המשתנים השונים התורמים להבנת תפיסות כלפי מדינת הרווחה, ומסמנים כיווני מחקר מעניינים.

חוזקה של אסופת המאמרים הוא כאמור בגיוון הרב של פרספקטיבות מחקריות, אך בנקודה זו טמונה גם חולשתה: פריסת מגוון המשתנים, העשויים להסביר את התמיכה או את אי התמיכה בתפיסות השונות, מבליטה לעתים את חסרונם של הסברים אחרים לתופעה. כך, למשל, בוחן מאמרו האמור של דרקס (Derks) את תמיכתן של אוכלוסיות חלשות בבלגיה במפלגות ימין. השאלה שהוא מציב היא כיצד מתיישב הפרדוקס של תמיכה בעמדות שוויוניות מחד גיסא וקריאה להרס מוסדות מדינת הרווחה מאידך גיסא. ההסבר שמציע החוקר מתמקד בשיח הפוליטי ובאופן שבו מפלגות הימין מציעות אידאולוגיה של "פופוליזם כלכלי" המשלב את השניים. ואולם נראה שבהקשר זה ייתכן שהתמיכה הגבוהה בעמדות שוויוניות נובעת מנורמות ומהקשר תרבותי והיסטורי,

כדוגמת ה"אידיאולוגיה השלטת" בארצות הברית או הקונצנזוס של תמיכה במדינת הרווחה בישראל. זה הסבר אלטרנטיבי לזה של החוקר, שאינו נידון דיו במאמר.

באשר לספר בכללו, חסר בו פרק סיכום שהיה עשוי להביא את הממצאים הרבים שבו לאמירה מגובשת ולהצביע על כיווני המחקר העתידיים. חלק מהמאמרים, דוגמת זה של קומלין וסוולפורס (עמ' 39), מצביעים גם על הקשר שבין הממצאים למדיניות. פרק סיכום יכול היה להציע גם קישורים לתחומי מדיניות.

כחוקרת את תחום העמדות בקרב מעצבי מדיניות, אחת התובנות שעלו בי בעת קריאת הספר היא הפער שיש בין המחקרים הרבים, התפתחות שיטות המחקר, מאגרי הנתונים והאופרציונליזציה של המשתנים השונים לבין מיעוט המחקרים וההתפתחות הדלה של חקר עמדות מעצבי המדיניות כלפי העוני. פער זה מעניין בעיקר בשל ההשפעה שיש לעמדות אלה על עיצוב דעת הקהל ועל המדיניות, כפי שמראים חוקרים גם בכרך הנוכחי (Veghte, Shaw, & Shpiro, 2007, p.153).

נראה שהספר עשוי לעניין בעיקר חוקרי עמדות כלפי מדינת הרווחה, אבל יכול גם להועיל לעוסקים בה באופן כללי. בעידן שבו ביקורת על פועלה של מדינת הרווחה היא עניין נפוץ, הוא מספק מידע רב על בסיסי הלגיטימציה שלה.

מקורות

- קטן, י' (2000). מדינת הרווחה לפתחה של מאה חדשה. ירושלים: מכון הנרייטה סאלד.
- Wolf, J. & De-Shalit, A. (2007). *Disadvantage*. Oxford: Oxford University Press.
- Forma, P. (1999). Welfare state opinions among Citizens, MP-candidates and elites: 'Evidence from Finland'. In S. Svallfors & P. Taylor-Gooby (Eds.), *The end of the welfare state? Responses to state retrenchment* (pp. 87-105). London: Routledge/ESA Studies in European Society.
- Kreidl, M. (2000). Preception of poverty and wealth in western and post-communist countries. *Social Justice Research*, 13 (2), 151-176.

ביטוח הבריאות הפרטי בישראל

דנה שוורץ-אילן

חיפה: בית הספר לבריאות הציבור, אוניברסיטת חיפה, 2006

סקר: דב פלג³

מחקרה של דנה שוורץ-אילן נכתב במסגרת בית הספר לבריאות הציבור באוניברסיטת חיפה, והוא חלק מעבודת דוקטור שנעשתה באוניברסיטת בן גוריון בנגב והושלמה זה מכבר. ביקשתי לסקור את המחקר אשר קיבל את פרס כלל-ביטוח, כשקראתי תקציר שלו בעמ' 78 בחוברת מפת החיסכון ארוך הטווח – מבט לשנת 2008 שחולקה בכנס עדיף שעסק בנושא זה.

חשיבותו של המחקר בכך שהוא מציב את ביטוח הבריאות הפרטי על המפה הביטוחית לצד ביטוח הבריאות הציבורי. המחקר מציג את המקורות ההיסטוריים להתהוות המגזר הפרטי בביטוח הבריאות החל בשנות ה-30 למאה הקודמת, ומתאר את השלבים העיקריים להתפתחותו וכן את חברות הביטוח שפעילות בענף. התפתחות הביטוח הפרטי מתוארת בהקבלה למגזר הציבורי ובהשוואת האידיאולוגיה הפוליטית של שני המגזרים. החלוצים-הפועלים מחוסרי האמצעים בשנות ה-20 של המאה הקודמת נאלצו להקים קופת חולים (בהמשך נקראה הכללית) על בסיס גישה ציבורית-סוציאלית שהשתלבה מאוחר יותר במדינת הרווחה הישראלית. במקביל הקימה עליית המעמד הבינוני מגרמניה בשנות ה-30 מערכת ביטוח ואספקת שירותים פרטית שהתאימה ליכולתם הכלכלית ולגישתם החברתית. מאז נמשכה ההתפתחות המקבילה של הרפואה הציבורית שמציעים קופות החולים ומשרד הבריאות לצד הרפואה הפרטית שמציעות חברות הביטוח.

הערה עיקרית לי למחברת: היא מציגה שלושה רבדים של מערכת הביטוח (עמ' 43): ציבורי-ממלכתי (יש להעיר שלפני חקיקת החוק ב-1994 לא היה ממלכתי); שב"ץ – שירות משלים מעבר לציבורי; ביטוח בריאות פרטי. עם זאת, בעמ' 44 מופיע תרשים שונה של מבנה מערכת הביטוח: ביטוח ציבורי-ממלכתי באחריות המדינה, ובנפרד ביטוח פרטי בשתי מסגרות: ביטוחים משלימים וביטוח פרטי שמציעות חברות הביטוח. כלומר: החלוקה המהותית היא בין ביטוח ציבורי-ממלכתי, הממומן בידי המדינה והשתתפות החולים (מס סוציאלי), לבין ביטוח פרטי (לרבות השב"ץ) הממומן מ"הכיס הפרטי" באמצעות פרמיה שווה לכול לפי גיל. הביטוח הפרטי מחולק לקבוצתי – השב"ץ – ולאיש – חברות הביטוח בשוק הפרטי. חשוב להדגיש את החלוקה העיקרית בין פרטי

3 בעבר יו"ר האגף לביטוחן סוציאלי בהסדרות. כיום יו"ר ועדת התקציב והמאזן של מועצת שירותי בריאות כללית.

לסוציאלי, ולאחר מכן להוסיף את החלוקה לקבוצתי ולאיש. אחת הבעיות המרכזיות של המערכת היא הסכנה שהביטוח הציבורי יקטן, ואילו השב"ן, שהוא ציבורי לכאורה, יחליף אותו.

ועוד הערה קטנה: בעמ' 35 מופיע המושג סוציאליזם כמקור האידיאולוגי של המגזר הציבורי, ולא הוא. המקור האידיאולוגי הוא התמיכה במדינת הרווחה, תמיכה שעדיין רחוקה מהנהגת משטר סוציאליסטי במדינה כולה.

ייחודו של המחקר הוא בהתחקותו אחר המקורות האידיאולוגיים של שני מסלולי הביטוח, הציבורי והפרטי. בכך הוא העניק לגיטימציה לשניהם. יחד עם זאת מובא התהליך השלילי של עליית המימון "מהכיס הפרטי" וירידת כוחו של המגזר הציבורי.

החוקרת מפרטת את השפעת חוק ביטוח בריאות ממלכתי על התפתחות מערכת הבריאות בכלל והביטוח הפרטי בפרט ואת יתרונותיו והסכנות האורבות להתפתחותו. כמו כן היא מציגה דעות של אישים מרכזיים במערכת הבריאות, התומכים בגישה שיש לחזק את המגזר הציבורי של הביטוח, אך יש מקום לגיטימי גם לפרטי. החוקרת נדרשה כנראה להסוות את שמות המרואיינים, אך רצוי היה, לדעתי, לציין לפחות את תפקידם.

המחקר מנתח את מעמדם של הגורמים העיקריים במערכת: ראשית, מעמדו המתחזק של משרד האוצר שמחליש את המסגרת הציבורית בגלל חוסר מימון. משרד זה עוסק גם בפיקוח על ההיבט הביטוחי של המערכת. מעמדו הנחלש של משרד הבריאות מול האוצר שאיננו מגן מספיק על צורכי הביטוח הציבורי; קופות החולים שאינן המבטחות, אלא מקבלות את המימון מהחוק, מהמדינה ומהחולים; חברות הביטוח ומבטחים פרטיים אחרים שמקיימים את הביטוח הפרטי לרבות השב"ן.

בעמ' 44 של המחקר יש לוח המסכם את מערכת ביטוח הבריאות בישראל. במשבצת של השב"ן כתוב שקופות החולים "מבטחות ומשווקות" ולא היא: ביטוח הוא אחריות לאקטואריה ולמימון, וזאת אסור לקופות לעשות. בעבר הן עסקו בזה, אך החוק היום ופעילות המפקח על הביטוח מונעים זאת. הקופה דואגת למבוטחיה שייכנסו לביטוח ה"קבוצתי", ובכך משרתת אותם ומושכת אחרים במסגרת התחרות בין הקופות.

מומלץ לכל העוסקים במערכת הבריאות בישראל ללמוד היטב מחקר זה, כדי לקבל תמונה נכונה על מסגרות הביטוח המקבילות, הציבורית והפרטית, ועל מעמדן האמיתי במתן ביטוח בריאות לאוכלוסייה בישראל.

מסיכון לסיכוי: התערבויות טיפוליות בנוער עובר חוק ובצעירים במצוקה

מאיר חובב, חיים מהל ומרים גולן (עורכים)

ירושלים: כרמל, 2008. 340 עמודים

סקרה: מרים שיף⁴

הספר מוקדש לזכרו של יהודה רימרמן ז"ל, ששימש כקצין מבחן מחוזי לנוער, וכפי שנכתב בספר היה ממעצבי הגישות הטיפוליות בשירותי המבחן. הוא חקר ופרסם רבות בנושא עבריינות נוער, כולל פרסומים על הטיפול בנוער עבריין ובנערות סוטות, חקירת ילדים, התאבדות וניסיונות התאבדות של קטינים, עבריינות מין, זנות ויחסים אסורים במשפחה. בסוף הפרק הפותח דבר העורכים ניתנת רשימה מפורטת של פרסומיו של רימרמן.

הספר סוקר את הנעשה בישראל בתחום הטיפול בעבריינות נוער. העשייה המגוונת מתוארת מפרספקטיבה היסטורית, עכשווית ופה ושם גם עם מבט לעתיד.

הפרק הראשון, שירות המבחן לנוער בישראל – רקע, התפתחות השירות ומגמות לעתיד (נכתב בידי מאיר חובב ולוי עדן), מתאר בהרחבה ובצורה שיטתית את הרקע, את התפתחות שירות המבחן ואת המגמות לעתיד. הוא מתעכב על מאפייני עבירות קטינים בישראל ומציג בצורה מסודרת את מספר המופנים לשירות המבחן משנות ה-50 עד שנת 2006. בהמשך הוא דן בהדגשי ההתערבות של שירות המבחן בתקופות שונות, ומתייחס לכך שבכל אחת מהתקופות היו ניהול הידע והמחקר בסיס לפעולת השירות.

המחברים דנים גם במחקרי הערכת התערבות, ומתארים הקמת "מערכת תומכת החלטות" בתחילת שנות ה-80. הכוונה למערכת ממוחשבת המסייעת לקצין המבחן לגבש את החלטתו בנוגע לקטין שבטיפולו; למשל: ההחלטה להביא או לא להביא את הקטין לדין ואם להמליץ לפני השופט על ענישה או על טיפול. המערכת עושה סטנדרטיזציה של הפרטים האישיים של הקטין, תנאי חייו ונסיבות העבירה וחומרתה, ובונה מודל אוניברסלי של החלטות שנקבע על פי הפרקטיקה המצטברת. הפרק מציג את המעט שנעשה בתחום המחקר במשך שנים כה רבות לפעולתו של שירות המבחן, אולם אינו מבקר את המחסור בעשייה בתחום המחקר וההערכה.

4 מרצה בכירה בבית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית באוניברסיטה העברית בירושלים. עוסקת בתחום הטראומה וההתמכרויות בקרב בני נוער במדגמים קהילתיים ובקרב נשים מכורות במרכזי מתדון.

הפרק השני, צדק מאחה תיאוריה ומעשה בשירות המבחן לנוער (נכתב בידי אפרים ברוור ורחל שרביט), מסביר את גישת הצדק המאחה ומתאר את דרכי פעולתה בשירות המבחן. המחברים מציגים שלושה מודלים:

גישור פוגע-נפגע – פגישה מרצון של הפוגע והנפגע כדי לדבר על ההשפעות של מעשה עבירה, להחליף מידע ולענות על שאלות, לאפשר לפוגע לקחת אחריות למעשה העבירה ולמצוא דרך לתיקון הנזק.

קבוצות דיון משפחתיות – מערכות טווח רחב יותר של אנשים: הפוגעים, הנפגעים ובני משפחותיהם, קצין המבחן של הנער ואנשי מקצוע וקהילה אחרים משמעותיים.

מעגלים – דיון במעשה העבירה במעגל חברתי רחב אינו מיושם עדיין בישראל עם נוער עובר חוק.

הפרק מלווה בהצגות מקרה קצרות שנועדו להמחיש את דרך הפעולה של כל אחד מהמודלים. בסיומו מובאים לקחים הנלמדים מהפעלת המודלים השונים, אך לקחים אלה אינם מסתמכים על מחקר או על מעקב שיטתי. טוב אפוא שהפרק הצמוד לו, שיקולי קצין המבחן בהפניית נער עובר חוק לגישור פלילי (נכתב בידי אורי ינאי ושרי גרבלי), נותן מענה חלקי לצורך בהערכה מחקרית של המודלים של גישור פלילי על פי עקרונות הצדק המאחה. הכותבים מתמקדים בהיבט אחד – שיקולי קצין המבחן בהפניית נער עובר חוק לצדק מאחה. לפרק זה ארבעה חלקים. הראשון מגדיר את סוגיית הגישור או ההיוועדות בין הקטין עובר החוק לבין נפגע העבירה כדי לתקן עד כמה שניתן את הנזק שנגרם לנפגע ולשקם את הפוגע ולא להפלילו. החלק השני סוקר כללים להיוועדות על פי עקרונות הצדק מאחה במדינות המערב. בחלקו השלישי מוצג הסקר שהקיף 142 קציני מבחן לנוער ונועד לבחון את שיקוליהם באשר לנסיבות המתאימות לדעתם להעביר נער הנמצא בטיפולם להליך של גישור פלילי. החלק הרביעי דן בממצאי הסקר ובמשמעותם. החוקרים בחנו אם סוג העבירה – עבירת גוף, רכוש, גם וגם – הוא שיקול בבחירת הליך של גישור בין פוגע לנפגע, אם דמיון במאפיינים מסוימים בין הפוגע לנפגע או היכרות ביניהם הם שיקול לבחירה בהליך כזה ואם יש שיקולים אחרים. כמחקר ראשון זהו מחקר חשוב ביותר. יחד עם זאת, המחקר בוחן למעשה עמדות כלליות של קציני המבחן בנוגע לשיקולים להפניה לגישור פלילי ואינו מתחקה אחר ההחלטות שהתקבלו בפועל בכל מקרה ומקרה ואחר ההנמקות להחלטות אלה. ייתכן שקציני המבחן אינם מודעים לכל הגורמים המשפיעים על החלטותיהם ובוודאי לא למשקל שהם מייחסים לכל אחד מהגורמים, ועל כן ייתכן שבפועל תהליך ההחלטה שלהם להפניה לגישור פלילי שונה מזה המתואר כאן. החוקרים גם מדגישים בטעם רב שיש חשיבות רבה להערכה של מדידת תוצאות ההתערבויות על פי הליכי צדק מאחה, שכן בלעדיה לא ניתן להסיק מסקנות הנחוצות לאימוץ השיטה או להתאמתה למציאות הישראלית.

בספר נסקרו עוד שני מחקרים המתייחסים לבחינת מערכת אכיפת החוק בישראל באשר ליישום חוק תיקון דיני הראיות (הגנת ילדים). האחד הוא מחקר איכותני פנומנולוגי שערכו שי אינהורן ומאיר חובב ומתואר בפרק הגנה על ילדים במערכת אכיפת החוק בישראל: שינויים והתפתחויות בתפיסת החוק לתיקון דיני הראיות (הגנת ילדים), תשט"ו 1955 ובהפעלתו. והאחר, דרור: מסגרת חוץ-ביתית ייחודית לנוער הומולסבי, הוא מחקר חלוצי, העוסק בתיאור כמותי, ראשוני, של מאפייני הנערים והנערות וכן מאפייני השהות והעזיבה במקלט החירום דרור לבני נוער הומולסבי. הפרק נכתב בידי בתיה פנחסי, רונית חיימוב-אילי, מרים גולן ושמעון שפירו.

שישה מ-11 פרקי של הספר מתארים התערבויות טיפוליות. ריקי טולדו-כלדיאן וליאת מור מתארות בפרקן, נערים במעצר בית – התערבות קבוצתית, התערבות קבוצתית שנערכה בין השנים 2004-2006 בשירות המבחן לנוער עם נערים השוהים בתנאי מעצר בית. מטרת הקבוצה היתה להוות מקור תמיכה לנוער ולהוריו. במהלך ההתערבות גובשו עוד מטרות טיפוליות כמו הכרת דרכי התמודדות במצבי לחץ ומשבר, זיהוי רגשות ושימוש בהם, הבנה ולמידה של ההליך המשפטי וגיבוש המלצות לטיפול בהמשך, העלאת מודעות הנערים לתחושות הוריהם, למחיר שמשלמים בני המשפחה עקב השהות במעצר בית וחיבור רגשי בין הנערים להוריהם. הפרק מתאר בקצרה את 18 המפגשים באחת משתי הקבוצות שהנחו הכותבות. בפרק לראות את האור, להאיר את החושך: תוכנית מנטורינג נערו לזמן נערות כותבות מרים גולן, מיכל קומס ואביטל קאי-צדוק על תוכנית הכשרה לנערות בגיל 17-24 שהיו שרויות במצוקה ובטיפול של שירותי הרווחה ועברו הכשרה להיות מנטוריות – מסייעות לנערות במצוקה. התוכנית החלה לפעול ב-2002, ומאז נפתח מדי שנה מחזור לימודים של שנה אקדמית אחת תחת הגג של היחידה ללימודי המשך והשתלמויות בבית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטת תל-אביב. הפרק סוקר את מרכיבי השונים של התוכנית, את הדרך שבה הסייעות (מנטורינג) מקדמת את הנערות במצוקה עצמן ואת אנשי המקצוע, וכן מפרט את עקרונות פעולת התוכנית. טליה אתגר ונועם נדר בפרקן, תפירה מאותו הבד על פי מידות המטופל – התייחסות פרטנית לעקרונות הטיפול בעברייני מין קטינים, מתארות התייחסות פרטנית על פי מידות המטופל לעברייני מין קטינים, טיפול שנעשה במרכז למניעה ולטיפול באלימות מינית בקרב ילדים ביוזמת עמותת עלם. עקרונות ההתערבות כוללים לקיחת אחריות על המעשים, שימוש בגורם מרתיע ופיתוח אמפתיה לקורבן. הפרק מציג בקצרה דוגמאות של טיפולים פרטניים ומסביר מדוע אין הטיפול המסורתי, הקוגניטיבי-ההתנהגותי, הקבוצתי מתאים למטופלים אלה. אתי גונן מתארת בפרק, קהילות הנוער במלכישוע: מקהילה טיפולית לבני אדם ריבוניים, את קהילת הנוער במלכישוע המשקמת נערים ונערות במודל הקהילה הטיפולית: המטופלים תורמים לכל הפעילויות בקהילה באמצעות פעילות חברתית מגוונת בדרגות שונות של אחריות; מתקיים משוב בעזרת קבוצת השווים; חברי הקהילה משמשים מודל לחיקוי לחבריהם בתהליך השינוי;

התנהלות הקהילה היא שיטתית וכוללת כללי משמעת והסכמה לפיקוח על חבריה מתוך כבוד. הפרק סוקר את מרכיבי הטיפול השונים בקהילה ואת שלבי הטיפול. בסופו הוא מנסה לתת מספר המשגות לביסוס התהליך החינוכי-הטיפולי הנוהג בקהילה זו. פרקים אלה, המתארים התערבויות טיפוליות, סוקרים מגוון רחב של התערבויות המספקות מידע לקוראים – סטודנטים ואנשי שדה – על העשייה המקיפה והמגוונת בתחום הטיפול בצעירים במצוקה ועוברי חוק. יחד עם זאת, אין הם דנים במגבלות הידע הקיים עד כה בנושאים אלה. כך, למשל, פרקן של טליה אתגר ונועם נדר מציג מודל המשלב בין מספר גישות תיאורטיות באשר לעקרונות הטיפול בעברייני מין קטינים ומדגים עקרונות אלה באמצעות תיאורי מקרה. יחד עם זאת, לא נידונות בו מגבלות ההתערבויות הללו או הדרכים להערכת דרכי הטיפול. פרקן של ריקי טולדו-כלדיאן וליאת מור, המתאר התערבות קבוצתית בקרב נערים במעצר בית, מתייחס למבנה המפגשים עם הנערים ולתוכניהם. עם זאת, אין הוא מספק מדריך (manual), שהיה מאפשר יישום והרחבה של ההתערבות גם לשירותים אחרים. חלק ההערכה של ההתערבות בפרק זה מבוסס על שיפוט קליני יותר מאשר על נתונים, כפי שמציינות הכותבות בסוף הפרק: "אנו מעריכות שהמטרות הראשונות הושגו... כמו כן, מניסיונו, נראה כי בעקבות השתתפותם בקבוצה, הנערים והוריהם מגלים נכונות רבה לשיתוף פעולה מלא בתהליך הטיפולי, מבינים את חשיבותו ואף נשכרים ממנו" (עמ' 143). פרקן של מרים גולן, מיכל קומם ואביטל קאי-צדוק על תוכנית מנטורינג לנערות מציג היטב את עקרונות התוכנית והערכים שהיא מושתתת עליהם. יחד עם זאת אין הוא דן במגבלותיה ובדרכים להערכתה ועוסק יותר בשיווקה, כפי שניתן ללמוד מסימו: "אנו מקוות כי החלק העיקרי של התוכנית, שהוא החזון שלה, הצליח לעבור מבעד לשורות אלו. תקוותנו שמאמר זה יהווה מקור השראה לעבודה מסוג זה הנעשית בתוכנית במסגרת תוכניות ושירותים אחרים לנערות ולאוכלוסיות אחרות שחוו מצוקה בעברן" (ע"מ 215).

לסיכום, הספר הוא אסופה של פרקים שנכתבו בידי אנשים בכירים בשדה ומתארים את דרך עבודתו של שירות המבחן לנוער מפרספקטיבה היסטורית ועכשווית, דילמות מרכזיות בעבודת קציני המבחן לנוער וכן מגוון רחב של התערבויות טיפוליות בנוער עובר חוק, תוך ציון העקרונות שהן מושתתות עליהם ודוגמאות קליניות של דרכי יישומן. הספר מצליח להעביר לקוראים את התחושה של עשייה רבה ומגוונת, המתבססת על חקיקה והתפתחות היסטורית וניסיון עשיר בשדה. השילוב בין הפרקים השונים וכן בין ההתערבויות המתוארות לבין המחקרים הנסקרים ברור פחות. הספר מומלץ לכל המתעניינים בנעשה בעבר ובהווה בתחום הטיפול והחקיקה בנושא עבריינות נוער ונוער במצוקה בישראל.

עיון ראשון

תכנון מרחבי בישראל: פוליטיקה מעוגנת בקרקע

אריה הרשקוביץ

חיפה: המרכז לחקר העיר והאזור. 2009. 140 עמודים

התכנון המרחבי בישראל הוא תהליך של עיצוב מדיניות ציבורית בתחום השליטה במרחב ובקרקע של המדינה. הספר מסביר את המודלים התיאורטיים העיקריים של תכנון מרחבי, וממשיך בהתפתחות התכנון המרחבי בישראל במהלך שנות קיום המדינה. מתוארים שלושה שלבים בתולדות התכנון המרחבי – שלב בניית האומה, שלב המאבק החברתי והשלב הכלכלי-הסביבתי. המחבר מנתח את המתחים הפוליטיים, החברתיים והכלכליים המתחוללים בכל שלב.

מופקרות

ענת גור

תל אביב: הקיבוץ המאוחד, קן אדום. 2008. 262 עמודים

ספרה של ענת גור על נשים בזנות מבוסס על מחקר שבו רואיינו נשים שעסקו בזנות רחוב בישראל וגם על עבודה טיפולית במכון שבו היא מטפלת בנשים שמחלימות מזנות. בספר פרקים על הזנות בספרות המקצועית, על החיים בזנות ועל הזנות כדיסוציאציה. שני הפרקים האחרונים מוקדשים לשיקום ולשירותים העומדים לרשות הנשים בתהליך ההחלמה ולטיפול הפסיכותרפי בנשים שעסקו בזנות. הספר מביא את סיפורי הנשים, ומגלה שכולן עברו התעללויות מיניות קשות החל בילדותן הרכה ולאורך כל חייהן. הספר קושר בין הזנות לבין היחסים בין גברים לנשים בחברה ומציג אותה כמכשיר לשמירת עליונותם של הגברים ולהמחשת נחיתות הנשים.

גיוס משאבים מהקהילה

מומו מהדב

ירושלים: שתיל. 2008. 172 עמודים

מומו מהדב, סמנכ"ל מעלה, הוא עובד סוציאלי ומוסמך במדיניות ציבורית, בעל נסיון עשיר בהובלת קמפיינים לשינוי חברתי. בליווי צוות מקצועי של המחלקה לפיתוח משאבים בשתי"ל, הכין מהדב מדריך בן שמונה פרקים לגיוס משאבים מהקהילה. הפרק הראשון מסביר מדוע חשוב לגייס משאבים מהקהילה ומה צריך לעשות לשם כך – להודות שיש צורך בכך, לתכנן מערך גיוס משאבים בקהילה ולבקש כסף שנחוץ לפעילות הארגונית. הפרקים שלאחר מכן מוקדשים לתוכניות מיוחדות של גיוס משאבים בקהילה: תוכנית חברים, הקמת אגודת ידידים, טלמרקטינג, דיוור ישיר. פרק מיוחד מוקדש להפקת אירועים לצורכי גיוס כספים, ועוד פרק מוקדש להפקת הכנסות ממוצרים המופקים בידי הארגונים עצמם ומשווקים בקהילה.

חינוך אמפתי כביקורת הניאו-קפיטליזם

חן למפרט

תל אביב: רסלינג. 2008. 243 עמודים

מערכת החינוך הנוכחית היא פרויקט כושל וחסר רלוונטיות לילדים, כי היא מנסה להכשיר אותם להשלים עם חיים חסרי תכלית אישית, להבליג על כאבם, בדידותם ודיכויים ולהשלים עם היותם חסרי ערך חברתי.

כך טוען חן למפרט, המלמד פילוסופיה, חינוך ביקורתי וחקר תרבות. בספרו הוא טוען שרק באמצעות חזרה רדיקלית אל הקשר האנושי הבסיסי בין מבוגרים לילדים ניתן לבסס פדגוגיה אלטרנטיבית משמעותית שלה הוא נותן את השם חינוך אמפתי. הוא מציע את החמלה הרדיקלית והאמפתיה כבסיס החינוכי שבאמצעותו ניתן להתמודד עם התניות חברתיות ועם דיכוי חברתי, כי הן מפגישות את המורה עם כאבם של ילדים וילדות ויוצרות את הציווי לפעול לשינוי מצבם.

המודל השלישי: הוראה ולמידה בקהילת חשיבה

יורם הרפז

תל אביב: ספריית הפועלים. מחשבות על חינוך. 2008. 224 עמודים

ד"ר יורם הרפז, מחנך ועורך הד החינוך, פיתח מודל של למידה בקבוצות, המפגש במרכז, שהוא מציג אותו כחלופה לשני מודלים אחרים בתחום החינוך, תוכנית הלימודים במרכז והילד במרכז. במודל המפגש במרכז נפגשים הלומדים כפעילים עם תוכנית לימודים משמעותית להם במסגרת של קבוצת למידה, שמקבלת את השם קהילת לומדים, קהילת חקירה או קהילה בונת ידע על פי הצורך והמטרה שלשמן מוקמת המסגרת. זוהי פרקטיקה חינוכית חדשה המבוססת על הנגדה עם קודמותיה, ומקדמת את הידע על למידה, הוראה, ידע ותודעה מעבר למה שמאפשרים המודלים הראשון והשני המקובלים יותר. אין הספר מסתפק בהתוויית המודל, אלא דן גם באפשרויות שונות של יישומו, ובסופו הוא אף מציג את ההסתייגויות מהמודל הזה לאור מצב ההוראה כיום בבתי הספר בישראל.

פוליטיקה תקשורתית בת זמננו: אזרחות מקוונת בעידן של מדיה On-line. חלק א'

אורית גלילי-צוקר

תל אביב: הוצאת רמות – אוניברסיטת תל אביב. 2008. 268 עמודים

ספרה של ד"ר גלילי-צוקר, חוקרת בתחום התקשורת הפוליטית, מספק כלים להבנה ולניתוח השינויים המתחוללים בזירה הפוליטית ובזירה התקשורתית בדמוקרטיה המערבית בעשורים האחרונים. גלילי-צוקר טוענת שכיום לא ניתן עוד להתייחס אל שתי זירות אלה כאל מרחבים נפרדים, כי הסימביוזה ביניהן מחייבת ללמוד את המערכת הפוליטית תוך לימוד ייצוגיה בתקשורת, ובמקביל, בלי להבין את השינוי שעבר על המיוצגים בעיתונות – השחקנים הפוליטיים – לא ניתן להבין את העיתונות עצמה. הספר מיועד לסטודנטים למדעי המדינה ולסוציולוגיה ותקשורת כמו גם לאלה המעוניינים להכיר היטב את מושגי היסוד ואת כללי המשחק בתחום התקשורת הפוליטית בדמוקרטיה מערבית ובישראל מאז המחצית השנייה של המאה העשרים. בספר תשעה פרקים: על עיתונות בעידן של שינוי, על תקשורת פוליטית, על מרחב ציבורי וטכנולוגיית

האינטרנט, על דעת קהל, על קביעת סדר יום ומסגור, על פרסונליזציה ורטוריקה, על ידוענות ותקשורת חדשה, על פרסום ושיווק פוליטי ועל קמפינים פוליטיים.

הדרה חברתית וזכויות אדם בישראל

יאיר רונן, ישראל דורון, ורד סלונים-נבו (עורכים).

תל אביב: הוצאת רמות – אוניברסיטת תל אביב. 2008. 351 עמודים

עורכי הספר, מרצים בבתי הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטת בן גוריון ובאוניברסיטת חיפה, חוקרים בתחומי החינוך, המשפטים, הגרונטולוגיה והעבודה הסוציאלית, הכינו אוסף מאמרים שעיסוקם הדרה חברתית וזכויות אדם. בהקדמה לספר הם מעמידים במוקד את הפער בין הרטוריקה על זכויות אדם שנפוצה למדי בארץ לבין המציאות של הדרה חברתית שנפוצה גם היא ומיוצגת במאמרים שקובצו בספר. הספר פותח במאמרים אחדים על הדרה חברתית וממשיך במאמרים על הדרתן של קבוצות חברתיות שונות: ילדים, נוער, זקנים, נשים, בדווים ופולסטינים.

צברים לא מזדקנים: סיפורי חיים של קצינים

בכירים מדור תש"ח

גבריאלה ספקטור-מרזל

ירושלים: מאגנס. 2008. 360 עמודים

ד"ר גבריאלה ספקטור-מרזל מלמדת גרונטולוגיה חברתית ופסיכותרפיה באוניברסיטת העברית, באוניברסיטת בן-גוריון בנגב ובמכללה האקדמית בית ברל, וחוקרת זהות בזיקנה בהקשרים של תרבות, מגדר וסיפורי חיים. באמצעות ריאיונות עם קצינים בכירים מדור תש"ח היא מבטאת את הדיסוננס בין צבריות וצבאיות לבין זיקנה בחברה הישראלית. בעשור השמיני לחייהם הקצינים מספרים על עצמם כצברים, אנשי צבא וגברים שהקדישו את חייהם למען המולדת, ומעל לכול כלא-זקנים. לעומת הזמן שנעצר בסיפורים, הזמן בחייהם הפרטיים של הקצינים זורם ללא הרף. הם אמנם מכירים בתמורות שהתחוללו בחייהם ובגופם, אך באמצעות מידור בין זהות הירוואית וצעירה לבין התמודדות פרטית עם הזיקנה הם משמרים זהות מוערכת בעולם שבו להיות זקן פירושו להיות מיותר.

The case for the child: Towards a new agenda

Ya'ir Ronen & Charles Greenbaum (Eds.)

Antwerp: Intersentia. 2008. 334 pages.

העורכים – יאיר רונן מאוניברסיטת בן גוריון וצ'רלס גרינבאום מהאוניברסיטה העברית – קיבצו בספר זה אסופה בינתחומית ובינלאומית של 13 מאמרים על טובתם של ילדים. הכותבים הם משפטנים, פסיכולוגים, מחנכים, עובדים סוציאליים וסוציולוגים. הספר מבקש לפתח סדר יום חדש למען הילדים, בהתבסס על מה שהשתנה במצב העולם ומצבם של הילדים בעשורים האחרונים, ובעיקר מאז אמנת האו"ם על זכויות הילד בשנת 1989. הספר פותח במאמרם של העורכים המציג את המבוא לסדר יום חדש עבור ילדים. בספר ארבעה חלקים: החלק הראשון מושגי, ובו מאמרים על הכללת קולם של ילדים בשיח על ילדות, על העדר ההכרה בחוק בסבלם של ילדים, על הקשר בין חוקי אישות וטובתם של ילדים ומאמר המשווה בין כבוד האדם לבין אמנת האו"ם לזכויות הילד. בחלק השני שני מאמרים על רווחה חברתית וילדים, אחד על רווחת הילד והשני ניתוח השוואתי של רווחת הילד וזכויות ילדים. בחלק השלישי מאמרים מחייהם של ילדים בהקשרים תרבותיים ודתיים שונים – מאמר אחד על נוער בדרום אמריקה ושני מאמרים על ילדים בבתי הדין הרבניים היהודיים. בחלק האחרון שני מאמרים על ההגנה על ילדים והעצמתם, המנתחים את הסתירה בין שני מושגים אלה.

